

B í r á l a t

Szapu Magda Viola: Életmódvizsgálatok a Vág völgyében c.
bölcsezdoktori értekezéséről

Ebben a dolgozatban a történelmi Komárom megye északi hatá-
rán fekvő Szimő község sorsa, mozgalmas fél évszázada jelenik meg.
Szó esik a többszörös impériumváltásról, politikai rendszervál-
tásról, lakosságcsereéről és kisebbségi sorsról (hiszen ezek té-
nyei nélkül a vizsgált korszak helytörténete sem értelmezhető),
azonban a dolgozat tárgya nem ez, hanem egy falu mindennapi éle-
te, az embereknek a megélhetésért folytatott mindennapi küzdelme,
a gazdálkodás és a társadalom hol gyorsuló, hol lassuló változá-
sa, a tradicionális kultúra elvesztése. A Bevezető "viszonylag
átfogó" elemzést ígér, s jobb kifejezés hiányában az "életmód"
gumifogalmával operál. Erre már csak azért is rákényszerül, mert
nem elégszik meg azzal, hogy az "időben", a "tárgyakban" és az
"értékekben" próbálja megragadni az életmód mibenlétét, netán a
néprajz megkövesült tárgyfelosztásához igazodva, az anyagi vagy
a szellemi kultúra valamely részlegét világítja át. Nem előre
megtervezett, szociológiai kérdőívvel, felméréssel és statisztikai
elemzéssel operál, hanem a néprajz lágyabb módszerét követi.
A néprajzi adatgyűjtést (interjúk, megfigyelés, fotó és egyéb
dokumentáció), elemzési módszert kombinálja lehetőség szerint a
történetírás eszközeivel. Hasznosítja az elérhető levéltári és
a statisztikai forrásokat. Ezáltal egy-egy vizsgált jelenség
összefüggéseit, történeti előzményeit rugalmasan követni tudja
a kitűzött időkereteken túl. Adatbázisa döntően visszaemlékezé-
sekből, interjúkból áll össze.

Tekintve, hogy Szapu Magda maga is a település szülötte
(az Előszó szerint 25 évig élt a községben), s szoros rokoni szá-
lak kötik Szimőhöz, joggal felfogható ez a tanulmány a Szerző és

az öt kibocsátó helyi társadalom vallomásának életéről, életútjának utóbbi szakaszairól.

A magyarországi levéltárakban feltárt források hasznosítása igen dícséretes, s az is elfogadható indok, hogy a csehszlovákiai levéltárakban nem kutathatta a két világháború között keletkezett iratokat. A munka folytatása, a dolgozat kiegészítése, bővítése és publikálása esetén azonban érdemes lenne még egy újabb kísérletet tennie a szlovákiai levéltárak meglátogatására.

A Szerző több oldalról közelíti meg Szimő népének életét, félszázadának változásait. Az első fejezet a táj és a falu kapcsolatát vizsgálja, több évszázados történetét vázolja fel. A három folyó (Vág, Nyitra, Kis-Duna) árterében élő falu fennmaradását, gazdálkodását, településformáját döntően ez az árvízes ökológiai helyzet határozta meg. A 2. fejezet a településforma, határhasználat és a paraszti gazdálkodás jelenségeit öleli fel. Számos adatot közöl a falu 18-19. századi demográfiajáról, a népesség számbeli növekedéséről, s ezzel összefüggésben a településforma és -szerkezet alakulásáról. Ez utóbbit azonban helytelenül nevezi "településrendszernek" még az alcímben is. A belterületi zsúfolódás előzményeit az 1800. évi összeírás alapján sikerült hitelesen megvilágítani (18.o.). Gondot fordít a művelési ágak arányainak 19. századi átalakulására. Tanulságos, hogy 1851-1895 között a szántóterület megduplázódott, sőt a legelő területe is nőtt, s mindez döntően a nádasok, rétek rovására történt (11. és 19. o.). Az 1851-es területmérték azonban nem lehetett (kh) Fényes Elek csupán (h)-t ír, ami alatt 1200 négyszögöles magyar holdat ért. Kár, hogy a művelési ágak és az üzemméreték 19. századi alakulását nem sikerült koncentrált módon kifejtenie, s itt-ott ismétlések csúsztak be (17. és 20. o.). // Hasznos lett volna a belterület és a külterület földrajzi névanyagát térképvázlatra helyezni. A 6. térképmellékleten csupán

2-3 földrajzi név van feltüntetve. A névanyag értékét növelné a hozzájuk fűződő emléanyag, a népetimológiák közlése (12-16.o.). 1800-ból való határleírásának értelmezéséhez hasznos lett volna Takács Lajos: Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon c. (Bp., 1987.) munkáját megnéznie. IR.

Szapu Magda a 19. század történései közül azokat a csomópontokat igyekszik megragadni - nagyon helyesen -, amelyeknek a hatása átgyűrűzött a 20. század első felére. Kiemeli, hogy az 1878. évi tagosítás után is megmaradt a közlegelő, s azt később sem osztották fel. Az 1895. évi mezőgazdasági összeírás alapján megállapítja, hogy a helyi gazdaságok 43 %-a nem rendelkezett fogattal, s mindössze 1.2 ló jutott egy-egy gazdaságra ebben a város-tól, vasúttól távoli faluban. Követi az állattartás ágazati arányainak átformálódását, utal a fajtaváltás fordulópontjaira. 1935-ig a lótartás felére csökkent, a sertésállomány a hatszorosára nőtt, s századeleji visszaesés után a marhaállomány is elérte a 19. század végén mért csúcst. A szarvasmarha fajtaváltása 1911-re lényegében befejeződött, s alig két évtized alatt zajlott le. Nem foglalkozik behatóan a határhasználat változásaival. Megelégszik azzal, hogy háromfordulós rendszer élt a kollektívizálásig, de nem közli, mikor szűnt meg az ugartartás, van-e emléke az ugarnak, s még lehetne sorolni a kérdéseket (21.o.).

Foglalkozik a földbirtoklás és üzemméretek változásával. Bemutatja a parasztbirtokok differenciálódását, a földosztódással egyre gyorsuló pauperizálódás folyamatát. Az 1920-30-as években mindössze 7 gazdának volt 20 hold fölötti birtoka, a gazdaságok 18.7 %-a tartozott az 5-20 hold közötti kisbirtokok kategóriájába és a gazdák 80 %-a volt 5 hold alatti törpebirtokos (27-28.o.). Lényeglátó, tömör összegzést ad a két világháború közötti helyi társadalom csődhelyzetéről, amit csak fokozott a búza árának csökkenése, az agrárolló drasztikus növekedése, a bankhitellel próbálkozó parasztnak elárverezése. Mint a 4. fejezetből kiderül a faluból nyaranta 250 részesarató rajzott

ki, sokan jártak el summás és kubikos munkára, s régi hagyománya van: a kupeckedésnek, a tinóbetanításnak is (71-74.o.).

Törekedett a Szerző a modernizáció tényeit, eseményeit is összeszedni, dátumokhoz kötni. Megtudjuk, hogy 1906-ban gőzmalom épült (de a vizimalmok, hajómalok többsége is dolgozott még), hogy a villanyt 1928-ban vezették be, kövesutat csak 1941-ben építettek, stb. Felsorolja az adatokat, de nem elemzi őket (70.o.). Minthogy ezek a lényeges információk szétszórtnak rejtőznek a szövegben, praktikusabb lenne belőlük egy mellékletként a dolgozat végéhez csatolt krónikát, kronológikus rendet követő táblázatot szerkeszteni.

A növénytermesztésből különösen a kapáskultúrák és a kertkultúrák kérdésköre emelhető ki. Nagy hagyománya van a faluban a rövid tenyészidejű növények (köles, muhar) vetésének. Meghatározó jelentőségre emelkedett a 19. század végétől a kukorica, a cukorrépa és a káposzta (29-32.o.). Szimő nem vált igazán kertészkedő faluvá, mint a szomszédos Negyed. Modernizálódó, változó falunak tűnik országos összehasonlításban, de környezetében voltak nála vállalkozóbb, újítóbb szellemű közösségek.

A helyi jelenségek értelmezését, elhelyezését esetenként azért nem tudja elvégezni a Szerző, mert nem ismeri az értelmezést lehetővé tevő irodalmi forrásokat. A tyúkászat kérdéséhez pl. (26.o.) elengedhetetlen Domonkos Ottó: A nyugat-magyarországi tyúkászatról c. dolgozata (Népr. Ért. 1967.), az állatkereskedelem, a paraszti kupeckedés perspektivikus kezelését pedig Galgóczy Károly: Magyarország, a Szerb vajdaság s Temesi bánság mezőgazdasági statisticája (Pest 1855) c. kötete könnyíthetné meg számára. Egyik helyen közli az esztendő munkanemeit (35.o.). Kós Károly: Régi munkaszervezési formák c. tanulmányának ismeretében (Lásd: Eszköz, munka, néphagyomány c. kötet, Bukarest 1979. 366. skk.) ezt a kérdést is elemzőbben tárhatta volna fel. Ugyanis Kós nemcsak egyfajta "földműves kalendáriumot" közölt, de éves grafikont is szerkesztett a munka, az alvás és a szórakozás idejének arányváltozásáról.

A Szerző, aki túlságosan is közel áll tárgyhöz, gyakran megfeledkezik az általa ismert, értett helyi kifejezések, tájszavak értelmezéséről. Nem mondja meg, mit értenek Szimőn a "szénát lábolni"

Lo!

IR
↓

Somogy Megyei Múzeum
NA 2573/2008
Néprajzi adattár

kifejezésen (23.o. 4. sor), mit "tíz kalász kukorica"-n (25.o. 5. sor), mi a supa (24. o. 2. bekezdés), mi a legelőrész (=legelő-jog? 25. o.), mi a törkő (= törköly? 34. o.), mi a sűrű kőrő, mi a masinázás (35. o.), stb.? A példákat még lehetne sorolni. Itt-ott valószínűtlen, ellenőrizhetetlen adatok is becsúsztak. Pl. a 34. p. 12. sorában 10-20 mázsás ökröket említ. Bécsi mázsában számolva? Szimő lóvontatású olajütőjét pontosabban körvonalazhatná Selmeczi Kovács cikkének ismeretében (Ethnographica et Folkloristica 5-6. Debrecen, 1988.).

12

Értékes, hiánypótló információkat tartalmaz a dolgozat a népi táplálkozásról. Értékelhető leírást ad a falu hagyományos ételéről, a hétköznapok és az ünnepek étkezési szokásairól, étrendjéről, sikerült leírni, rekonstruálni a heti étrendet. Sajnos nem közli egyértelműen, hogy az étrend mely korszakra vonatkozik, meddig érvényes, mikor töredezett fel. Esetenként az ételnevekből sem derül ki pontos jelentésük. Mit neveznek Szimőn káposztás tésztának, mi a tiszta liszt gömböleg vagy a kukoricagömböleg? További részletek kellenének a változások menetéről, a konyhai újításokról, kapcsolódva a tűzhelytípusok és a konyhai eszközök váltásához is. Háztartás-vezetési, fogyasztási szokások, normatívák kiderítése szintén fontos lenne. Pl. mennyi búzát, mennyi lisztet számítottak egy főre, két főre, öttagú vagy tíztagú családra egyik aratástól a másik aratásig? Mennyit tartottak meg maguknak, mennyit tudtak eladni? Mi volt a boltból, piacról vásárolt élelmiszerek súlya, részesevé a fogyasztásban? (Nyilván változott a félszázad folyamán.) Kiegészítések, pontosítások után ezt a fejezetet érdemes lenne külön is publikálni.

Tepl.

Tanulságos fejezetben vázolja a dolgozat Szimő külső kapcsolatrendszerét. Ez olyan jelentős téma, hogy önálló értekezést lehetne belőle írni. Érdemes lenne folytatni, bővíteni... A szlovák-magyar viszonylatban kialakult cseregyermek-intézményt több írásomban tárgyaltam. Javaslom, Szapu Magda vegye tekintetbe ezeket további kutatásaihoz (Vö. PKA.: Életmód, foglalkozás, nemzetiség c. kötet Debrecen, 1988. és ott közölt irodalom.).

Külön &

12

Tartalmas fejezet szól a település, építkezés, lakáskultúra tematikájáról. Sok olyan részletet említ, aminek a kidolgozására az adott szerkezeti - terjedelmi kötöttségek miatt nem vállalkozhattott. A belterületi zsúfolódás, telekosztódás, a hosszú udvarok kérdésköre is ilyen. Ezt érdemben konkrét esetek, beltelkek, porták bemutatásával, leírásával, felmérésével lehetne dokumentálni.

Rijz
IR. A térség hosszúházas udvarairól Vilém Pražák cseh kutató tett tanulságos, de vitatott megállapításokat. A palóc-barkó vidékről pedig többen dokumentálták ezt a települési jellegzetességet. IR. ↓

IR. (Nagy B.: A társadalmi szervezet befolyása egy palóc falu építkezésére. Műv. és H. 1960. 67-97, Bakó F. : Mikófalva. Adatok a magyar csűröskertes települések ismeretéhez. Egri Múzeum Évkönyve 1965. IR

IR. 181-245. Paládi-Kovács A.: A Barkóság és népe. Miskolc, 1982.) A házbelsőről szintén alaprajzok szükségesek, lehetőleg méretekkel. Törekedni kell a terminológia következetes alkalmazására is. A kontyos tető pl. homlokzatformát jelöl, s a tetőtípusok osztályozásában csak másodlagosan vehető figyelembe. IR. →

Rijz
A helyi társadalom bemutatására vállalkozó fejezetek vázlatosságuk ellenére is nagyon informatívak, adatgazdagok. Különösen jó leírást ad a közösségi élet jelenségeiről, illemszabályairól, egyén és közösség viszonyáról. Szépen, finom részletekben bővelkedő módon írja le pl. az udvarlás fokozatait, iratlan illemszabályait (101-102. o.). Sok más részletet alaposabban, az irodalomra is támaszkodva lehetne leírni. Például az olvasás, helyi színjátszás elemzéséhez nem nélkülözhető Balogh István: A parasztság művelődése a két világháború között c. kötete (Bp. 1973), ill. a Szabó I. szerkesztette "A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában" c. műben közölt tanulmányát a paraszti művelődésről. IR. Tár.

IR. A legénybandákról sem lehet írni a téma kiálföldi irodalmának teljes mellőzésével. (Pl. Khin Antal: Csallóközi legényavatás. Ethn. 1932. Jámbor Márta: Legényélet és legényavató szokás Halászi-ban. Népr. Közl. 1957. Novák József L.: Adatok Bény község néprajzához. Népr. Ért. 1914. Németh Imre: A népi közösségekben élő fiatalok életmódja és kultúrája. Arrabona 1966.)

Az összefoglalás c. fejezet csak részben tölti be rendeltetését. Ugyanis oldalakon át a népviselet változásával foglalkozik, ami nem ide, hanem külön leíró, elemző fejezetbe való. Természetesen szabásrajzok, alapos dokumentáció kíséretében. A piacolás (114. o.) itt említett fontos tényeit már előbb, a falu kapcsolatrendszeréről szólva említeni kellett volna. Zavaró, ha a félfaekét (aminek csak gerendelye és szarva készült fából), faekének nevezi (108. o.), s bizonytalanság érződik a cséplés gépi eszközeinek egymásutánjában, kronológiájában is.

Ömf.

Az összefoglalás-nak nevezett zárófejezetben kiemelkedően jó az utóbbi 20-30 év fejleményeinek vázolása. Néprajzosok eddig semmit sem írtak még a főliázásról (114-117. o.), keveset a közösségi élet elsorvadásáról, az individualizálódás, az elvándorlás tényeiről. Mindez azonban már a 20. század második felében történt, s egy másik értekezés tárgya. Itt epilógusként jelenik meg.

Szapu Magda értekezése igen értékes, eredeti kutatáson alapuló, forrásértékű munka. Eredményeire a szlovákiai magyar helytörténetnek, a magyar etnográfának, agrártörténetnek, empirikus szociológiának, egész társadalomtudományunknak égető szüksége van. A mű megjelentetése a bírálóban említett és nem említett hiányok eltüntetése után feltétlenül kívánatos. Tekintettel az első megfogalmazás kisebb hiányaira, irodalmi és formai esetlegességeire, az értekezést cum laude minősítésre javaslom.

Budapest, 1989. május 31.

Paládi-Kovács Attila
(Paládi-Kovács Attila)
tszv. egyetemi docens